

Förskollärarens ansvar: från självpåtaget till pålagt och delvis legitimerat

ANITA ERIKSSON

Institutionen för pedagogik, Högskolan i Borås

I ett historiskt perspektiv har diskursen om förskollärarens ansvar varierat både vad det gäller ansvaret för att leda och utforma förskolans pedagogiska verksamhet, förskollärarytbildning samt förskollärarkårens kunskapsbas och kompetensutveckling. Syftet med artikeln är att utifrån en analys av policytexter och andra texter som rör förskollärarens ansvar och uppdrag kunna beskriva och problematisera hur diskursen om detta ansvar har förändrats över tid. Analysen av diskursiva förändringar har skett utifrån kritisk diskursanalys. I artikeln belyses hur makten över diskursen förskjutits från förskollärarkåren till staten, hur olika motstående diskurser existerar parallellt och hur diskursiva förändringar ibland förstärkt och ibland begränsat förskollärarens ansvar för verksamheten och i arbetslaget. Studien bidrar till att synliggöra och öppna upp för diskussioner om variationer i diskursen om förskollärarens ansvar och hur detta i sin tur har och kan komma att påverka professionen.

INLEDNING

Under senare år har det från statligt håll uttryckts en intention att öka kvaliteten på förskolans pedagogiska verksamhet. 2010 genomfördes därför en revidering av skollagen (SFS 2010:800) och Läroplan för förskolan [Lpfö 98/10] (Skolverket, 2010). Revideringarna resulterade bland annat i en diskursiv förändring av ansvarsstrukturen i förskolan. För förskollärarens del innebar det en diskursiv förändring från ett kollektivt arbetslagsansvar till ett för förskolläraren explicit uttryckt ansvar för den pedagogiska verksamheten, vilket i sin tur har aktualiserat frågan om hur diskursen om detta uppdrag och ansvar kommer till uttryck och har varierat över tid. Vissa frågor har studerats, till exempel hur uppdraget ter sig ur förskollärares perspektiv

(Kihlström, 1995), hur förskollärarkårens yrkesfält utvecklats (Holmlund, 1996), och hur förskollärares fackliga organisationer strävat efter att professionalisera yrket (Berntsson, 2006; Nyberg, 2008). Ledarskap är ett annat område som har studerats i relation till förskollärarens praktiska yrkesutövande (Gustafsson & Mellgren, 2008) och det finns även internationella studier av ledarskap i förskolan (se t.ex. Aasen, 2010; Gotvassli, 2006, O'Sullivan, 2009; Rodd, 2006; Vassenden, Thygesen, Brosvik Bayer, Alvestad & Abrahamsen, 2011)¹. Beträffande diskursen om förskolläraren som ledare för den pedagogiska verksamheten så har den, till skillnad från i till exempel den svenska förskolans läroplan [Lpfö 98] (Utbildningsdepartementet, 1998), länge varit explicit uttryckt i till exempel norska och engelska policydokument. När det mer specifikt gäller ansvar i den svenska förskolans policydokument så har detta studerats med fokus på barns utveckling (Göhl-Muigai, 2004), men alltså inte speciellt diskursen om förskollärarens ansvar. Syftet med artikeln är därför att belysa och problematisera hur diskursen om förskollärarens uppdrag att ansvara för den pedagogiska verksamheten i förskolan har skrivits fram och förändrats över tid i nationella policydokument från tidigt nittonhundratals fram till 2010-års revidering av skollagen och förskolans läroplan².

ANSVAR OCH ANSVARSTAGANDE SOM BEGREPP

Beskrivningarna av ansvarsbegreppets innebörd har varierat och varierar beroende på användningsområde. Inom moralfilosofi och juridik har ansvar beskrivits som plikt eller straff, det vill säga en "skyldighet att stå till svars". Ansvar som plikt i moralisk betydelse handlar då om att ha ansvar för att göra något nu eller i framtiden, det vill säga ett ansvar som är pålagt utifrån (Göhl Muigai, 2004). Det har också skett en diskursiv förskjutning över tid i hur ansvarsbegreppet har tolkats och använts. Från att ha beskrivits i termer av ett att vara ett pålagt och politiskt, till att gå mot ett ansvar som i större utsträckning beskrivs i termer av och en kollektiv och gemensam angelägenhet till att under senare år alltmer beskrivas som ett enskilt ansvar. Relaterat till professionellt yrkesutövande pekar Svensson (2011) på den diskursiva förändring som skett i lagar och etiska regler där ansvar numera ofta relateras till enskilda yrkesutövare, till exempel inom utbildningsområdet. Enligt Svensson innebär detta i sin tur att enskilda yrkesutövare kan utkrävas

1 För en utförligare beskrivning om forskning om ledarskap i förskolan se Eriksson (2014).

2 Studien som ligger till grund för artikeln utgör ett delprojekt i projektet *Att tolka, konkretisera och leda: En studie av förskollärarens förändrade uppdrag* som finansieras av Vetenskapsrådet.

ansvar utifrån politiska beslut, byråkratiska regler, professionell kunskap, etik och allmänhetens efterfrågan.

Begreppet ansvar beskrivs ha både en yttre och inre dimension. Den yttre handlar om det ansvar som är pålagt en person utifrån, det vill säga en typ av ansvarsfullt handlande som kan uppnås genom yttre kontroll i form av lagar och förordningar (Johansson, 1998). Den inre handlar om att en person utifrån eget samvete och egna känslor överlägger med sig själv om vad ett ansvarsfullt handlande är (Göhl Muigai, 2004). Ansvarstagande kan därför handla om en kombination av yttre och inre kontroll och väcker frågor om vad det är för typ av ansvar som beskrivs som förskollärares ansvar, men också förskolechefens och arbetslagets, i skollagen (SFS, 2010:800) och i den reviderade upplagan av förskolans läroplan (Skolverket, 2010) samt i andra policytexter.

Johansson (1998) och Söderström (2006) beskriver förutsättningarna för och förmågan till ansvarstagande som skapade i dialog med omgivningen vilket väcker frågor om hur den reviderade ansvarsstrukturen i förskolan beskrivs i relation till plikt, makt och befogenhet. Detta kan i sin tur ses som en fråga om ett medvetet förhållningssätt, ett moraliskt handlande eller till exempel fördelning av arbetsuppgifter. Hit hör också frågor om det finns spår av det som Bauman (1996) beskriver som ett samhälleligt och avpersonifierat respektive personligt, relationellt och kontextbundet ansvar. Analysen av studiens data kommer att ta sin utgångspunkt i en vid tolkning av ansvar och ansvarstagande, grundat på såväl moraliska som etiska ställningstaganden, det vill säga dels som en form av skyldigheter och rättigheter (rättvisetik) och dels som att ta ansvar för sig själv och andra (omsorgsetik/relationistisk etik) (Söderström, 2006).

STUDIENS GENOMFÖRANDE OCH TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Den huvudsakliga dataproduktionen för denna studie har skett genom analys av policytexter på nationell nivå. Ett givet urval av texter med utgångspunkt i studiens syfte var den reviderade upplagan av Lpfö 98/10 (Skolverket, 2010), skollagen (SFS 2010:800) och *Läroplan för förskolan* från 1998 (Utbildningsdepartementet, 1998). Härutöver valdes tidigare nationella policytexter i form av lagar och förordningar, propositioner, riksdagsbeslut, riktlinjer, betänkanden och råd och anvisningar med fokus på förskoleområdet från tidigt nittonhundratals och framåt. Därutöver valdes en del andra texter som bidrog med kunskap och förståelse för hur förskollärares ansvar har framställts över tid.

Faircloughs (1995, 2003) kritiska diskursanalys [KDA], som handlar om hur texter arbetar i en social och kulturell praktik, har utgjort utgångspunkt för en analys av diskursiva förändringar. Med denna utgångspunkt kan diskursen om förskollärarens ansvar i policytexterna å ena sidan betraktas som en diskurs som är formad av föreställningar om och erfarenheter av yrkeskårens ansvar och uppdrag som social praktik i förskolepedagogisk verksamhet. Å andra sidan kan den statliga regleringen av detta ansvar också utgöra grund för förskollärarkårens sociala praktik genom att ange ramarna för förskollärarens ansvar.

I KDA lyfts språk och språkbruk fram som viktiga att studera. I denna studie kommer fokus för analysen att ligga på det språk och språkbruk som används i skrivningar om förskollärares ansvar samt på de tolkningar som görs i de valda texterna. Här görs alltså en avgränsning till de analysnivåer som Fairclough (1995) i sin tredimensionella modell benämner som ”policy som text” och ”policy som diskursiv praktik”. Med *policy som text* avses de statliga regleringar av förskollärarens ansvar som med Faircloughs sätt att beskriva kan sägas bestå av en serie språkliga händelser. *Policy som diskursiv praktik* relateras till de processer, i form av diskussioner, förhandlingar och texter som föregått den statliga regleringen. Det analytiska begrepp som använts för att få syn på och förstå förskollärarens ansvar är främst intertextualitet. Detta begrepp bidrar enligt Fairclough (1992) till att belysa hur kommunikativa händelser hänger samman, transformeras, bygger på varandra. I relation till denna studie handlar det till exempel om närvaron av andra texters beskrivningar av ansvar i en text. Användningen av intertextualitetsbegreppet har också inneburit att analysen fokuserat på olikartade och motsägande diskursiva uttryck (Fairclough 2003) som exempelvis ansvar i olika betydelser.

Därutöver har även begreppen interdiskursivitet, hegemoni och ideologi använts. Begreppet interdiskursivitet har använts för att upptäcka om och i så fall på vilket sätt olika diskurser blandas i en text. Hegemonibegreppet har använts för att få syn på maktrelationer i termer av vems röst som har tolkningsföreträde när det gäller diskurser om förskollärarens ansvar, medan ideologibegreppet har bidragit till ett sätt att förstå hur betydelse konstrueras och hur det i sin tur bidrar till produktion, reproduktion respektive transformation av diskursiva maktrelationer. Sammantaget har dessa begrepp använts för att avtäcka reproduktion och förändring mellan texter men också hegemoniska relationer inom vilka det skapas betydelsekonsensus och ambivalens inom en text.

För att få en förståelse för vad det är för typ av ansvar som är framskrivet i relation till olika befattningar (förskolechef, förskollärare, respektive arbetslag) har en analys gjorts av de begrepp som används då de olika befattningarnas ansvar skrivs fram i 2010-års läroplanen (Skolverket, 2010).

Därutöver har en innehållslig analys gjorts av hur ansvar är framskrivet i Lpfö 98/10, vilket har jämförts med hur ansvar skrivits fram i tidigare texter. I analysen har jag utgått från frågeställningar som: Hur och på vilka sätt skrivs förskollärares ansvar fram i de nationella texterna? Vems röst är det som ges tolkningsföreträde? Hur är förskollärares ansvar framskrivet i relation till andra yrkesgrupper? Varierar framskrivningen av förskollärares ansvar över tid och i så fall på vilket sätt?

RESULTAT

I detta avsnitt fokuseras inledningsvis hur diskursen om förskollärares ansvar varierat från Barnkrubbe/barnträdgårdens begynnelse under tidigt 1900-tal fram till revideringen av förskolans läroplan 2010. Därefter presenteras en fördjupad analys av de diskursiva förändringar som 2010-års läroplansrevidering har inneburit dels i termer av ansvarsfördelning och ansvarsstruktur och dels i termer av krav på kunskap.

Variationer i diskursen om förskollärares ansvar över tid

Med utgångspunkt i skrivningar i lagtexter, betänkanden, propositioner, och nationella policydokument av olika slag samt tidigare forskning ges i det följande en beskrivning av hur diskursen om förskollärares ansvar skrivits fram och varierat i relation till förskollärares kunskap och kompetens, utbildning och professionella utveckling samt samhälleliga krav, förändringar och intressen.

Sett över tid så kan diskursen om förskollärares ansvar dels sägas ha förändrats från ett självpåtaget till ett av staten pålagt och delvis legitimerat ansvar och dels varierat till innehåll och omfattning. Ibland har det uttryckts en intention att öka förskollärares ansvar för delar av den pedagogiska verksamheten och ibland har diskursen innehållit en begränsning av tidigare ansvar och möjlighet till ansvarstagande i relation till pågående samhällsförändringar och rådande ideologi. Förskollärares ansvar och ansvarstagande har ibland getts en ökad omfattning i syfte att höja kvaliteten på verksamheten och ibland begränsats beroende på att det underordnats arbetsmarknads- och familjepolitiska samt samhällsekonomiska förändringsbehov och/eller ekonomiska-, politiska- eller fackliga intressen.

Innan det fanns statliga texter som reglerade förskolans verksamhet och förskollärares ansvar, explicitgjordes detta dels genom det utbildningsinnehåll som utformades av de yrkesföreträdare som anordnade förskollärarytbildningarna, dels genom de diskussioner, fakta- och debattartiklar som

publicerades i Svenska Fröbelförbundets tidskrift³ och genom nationella och internationella konferenser. En annan text som kom att bli av stor betydelse, innan det första statliga betänkandet rörande förskolan publicerades under 1930-talet, var Alva Myrdals bok "Stadsbarn".

Ansvar i relation till yrkeskunskap

Under 1930-talet började diskursen om förskollärarens ansvar komma till uttryck i termer av statliga förväntningar på att förskollärare skulle ha och ta ett övergripande ansvar för förskoleverksamheten i syfte att öka dess kvalitet (SOU 1938:20). En tydlig markering för att uppnå denna intention var 1943-års inrättande av statsbidrag för lön till de förskollärare (barnträdgårdslärare) som var anställda i kommunal barnomsorg (Folke-Fichtelius, 2008; jfr Bengtsson, 1995). Här gjordes alltså en tydlig markering gentemot kommunerna att det var förskollärarens specifika yrkeskunskap som behövdes för att kunna ta ett kvalitativt ansvar för verksamheten. Innan statsbidraget infördes hade det inte funnits någon statlig reglering av ansvar och befogenheter för de olika yrkeskategorier som var anställda i den kommunala förskoleverksamheten.

Det ansvar och ansvarstagande som uttrycktes i Kungliga Socialstyrelsens råd och anvisningar (1945) i anslutning till statsbidragets inrättande, rörde förskollärarens ansvar för barnens aktiviteter, för att: utveckla barnens gruppkänsla och ansvarstagande, samt att verka för ett demokratiskt arbets- och förhållningssätt där förskollärare och barn skulle dela inflytande och ansvar. Därutöver betonades också förskollärarens juridiska och moraliska ansvar relaterat till ett straffansvar (jfr Göhl Muigai, 2004). Under denna tid framhölls förskollärarens ansvar för arbetet i förskoleverksamheten som en förutsättning för att kunna upprätthålla förskoleverksamhetens legitimitet och kvalitet. Detta uttrycks på följande sätt av 1946 års kommitté för den halvöppna barnavården:

Förskolans verksamhet står och faller med att barnen handhas av pedagogiskt utbildad personal. I samma ögonblick som man prutade av på kravet på utbildad personal skulle förskolan urarta till barnpassning... (SOU 1951:15, s. 34)

3 Utgivningen av tidskriften startade 1918. I tidskriften behandlades psykologisk forskning, pedagogik och metodik samt jämförelser och kritisk granskning av t ex Montessori- och Fröbelpedagogik. Aktuell samhällsdebatt som rörde förskola, barn och föräldrar, behandlades liksom förskoleverksamhetskritik, goda exempel och förslag på arbetsinnehåll samt diskussioner om förhållningssätt. Tidskriften innehöll även artiklar om förskoleverksamhet i andra länder, utdrag ur föreläsningar och referat från förbunds- och konferenser samt annonser om utbildning och kompetensutveckling mm.

Ytterligare en markering av vikten av förskollärares ansvar gjordes i slutet av 1950 och början av 1960-talet, då Socialstyrelsen i sina råd och anvisningar (1959, 1963) betonade att det ska finnas kvalificerad personal på barnstugorna. Till skillnad från kraven på ett specifikt ansvar och ansvarstagande i de tidigare anvisningarna (Kungliga Socialstyrelsen, 1945), beskrivs nu förskollärarna som professionella och autonoma. Med andra ord ses de som en yrkesgrupp som utifrån sin yrkeskunskap, sitt omdöme och sin intuition ska ha en stor frihet i yrkesutövandet. Diskursen om förskolläraren som autonom och professionell kom dock att förändrades redan under 1960-talet. Ett exempel är förstatligandet av förskollärarytbildningen 1962, vilket innebar att yrkeskårens inflytande över och ansvar för yrkets praktiska och vetenskapliga kunskapsbas reducerades.

Ansvar som kollektivt och demokratiskt

Under 1970-talet skedde flera förändringar i diskursen om förskollärares ansvar i samband med att den statliga styrningen av förskoleverksamheten ökade. I *Barnstugeutredningen* (SOU 1972:26, s.134) görs å ena sidan en markering av värdet av förskollärares yrkeskunskap, på samma gång som denna yrkeskunskap å andra sidan mer eller mindre jämföras med barnskötares långa praktiska erfarenhet och personliga egenskaper. Samtidigt framgår det också av texten att förskollärare utifrån sin yrkeskunskap förväntas kunna ansvara för delar av övrig personals kompetensutveckling. Av de förändringar som skrevs fram i denna utredning verkar den förändring som rörde en övergång från en hierarkisk ledningsstruktur till en platt organisation vara den som i störst omfattning bidrog till att begränsa förskollärarnas ansvar och autonomi. Från att förskollärares ansvar hade beskrivits i termer av en hög grad av autonomi med förväntningar på att de skulle leda och ansvara för den pedagogiska verksamheten så förändrades nu diskursen radikalt genom att ansvar och arbetsuppgifter ska fördelas på ett jämställt och demokratiskt sätt på alla i arbetslaget (jfr SOU 1972:27, s. 50). I utredningen (SOU 1972:26, s. 133) beskrivs arbetslagsprincipen som en princip som "går ut på att personalen gemensamt diskuterar sig fram till en arbetsfördelning med tanke på aktuella arbetsmoment, arbetstidens förläggning och hur barnens aktivitetsutbud ska organiseras". Att förändringen från en hierarkisk ledningsstruktur till en platt arbetslagsstruktur inte sågs som oproblematiserad, framgår av förslaget att både yrkesverksamma och studenter i förskolläraryt- och barnskötarytutbildningar behövde förberedas för arbete i arbetslag. Det var också i samband med Barnstugeutredningen som förskolläraryt som yrkestitel, liksom barnskötartiteln, försvann ur de nationella texterna och ersattes med begreppet personal och i vissa fall vuxna.

I ett remissvar från september 1979, på departementspromemorian *Vissa kvalitetsfrågor i daghem och fritidshem samt principerna för stadsbidragsgivning* (Ds S1979:03, s 62), pekar Socialstyrelsen på de svårigheter som förekommit i samband med införandet av arbetslagsprincipen som relaterade till att ”det finns två personalkategorier med samma arbetsuppgifter inom verksamheten”. I Socialstyrelsens rapport *Utvecklingsplan för förskolan* (1982) betonas att det inte anses finnas verksamhetsmässiga skäl som motiverar att två yrkesgrupper arbetar inom förskola och fritidshem, utan att detta snarare är en följd av den faktiska tillgången på utbildade förskollärare i samband med den kraftiga utbyggnaden av barnomsorgen på 1970-talet. I texten betonas att det är önskvärt med en enhetlig yrkeskår med likvärdig grundutbildning, och att barnskötarna därför ska vidareutbildas. Kritik riktas också mot Barnstugeutredningens idéer, om uppdelningen i förskollärare och barnskötare och en jämn fördelning dem emellan skulle ha ett egenvärde för arbetslaget, vilket Socialstyrelsen snarare beskriver som en pragmatisk lösning.

Ett beslut som kom att begränsa förskollärarkårens autonomi var ett riksdagsbeslut 1973 (Prop. 1973:136) som innebar att Socialstyrelsen fick i uppdrag att utarbeta arbetsplaner⁴ med konkreta förslag till innehåll och arbetssätt för förskoleverksamheten. Denna åtgärd innebar en starkare reglering av förskolans inre arbete. Denna statliga styrning förtätades ytterligare av 1979 års riksdagsbeslut (Riksdagsbeslut, 1979) där det bestämdes att staten skulle formulera mål och innehåll för förskolans verksamhet. I relation till diskursen om förskollärarkårens ansvar innebar det ännu en begränsning av ansvaret för verksamhetens innehåll och genomförande och därmed försvagades också den professionsbaserade autonomin som förskollärarkåren tillskrivits i tidigare texter.

Den diskursiva förändringen av förskollärarens ansvar som skrevs fram i Barnstugeutredningen uttrycks också i *Pedagogiskt program för förskolan* (Socialstyrelsen 1987:3). I denna text betonas arbetslagstanken, ”förskolans personal ska samarbeta i arbetslag” (s 52) liksom att ansvaret för den pedagogiska verksamheten ska delas av personalen, ”det är den pedagogiskt verksamma personalen i förskolan som har till uppgift att utforma den konkreta verksamheten utifrån de övergripande målen” (s. 16). Av texten framgår också att arbetet i arbetslaget handlar om att personalen ”medvetet tar tillvara de resurser som finns i personalgruppen och strävar efter att

4 De arbetsplaner som utarbetades av Socialstyrelsen var: Vår förskola en introduktion till förskolans pedagogiska arbete (1975), Vi lära av varandra. Om omsorg och planering i förskolan (1975), Vi upptäcker och utforskar – om naturvetenskap i förskolan (1975), Invandrarbarn i förskolan (1975), Små barns på daghem (1978), Samtal, samvaro och språk (1979).

utnyttja vars och ens personliga erfarenheter och specialintressen” (s. 52). Samtidigt som den personliga erfarenheten betonas, lyfts också vikten av att det pedagogiska arbetet grundas på generell teoretisk kunskap⁵ som är yrkesrelaterad fram.

Det ligger i personalens yrkesskicklighet att utifrån generella teorier och kunskaper om barns utveckling, inläring och livsvillkor kunna tolka, förstå och utgå från de barn man har i gruppen för att utforma en verksamhet där varje barn får stöd i sin utveckling. (Socialstyrelsen, 1987:3, s. 14)

I det pedagogiska programmet görs alltså ingen skillnad i fördelning av ansvar eller arbetsuppgifter utifrån olika personalkategoriernas utbildningsbakgrund, utan här förväntas fördelningen snarare grundas på individuell kunskap och kompetens, erfarenhet och intresse.

Jämfört med Barnstugeutredningen (Socialstyrelsen, 1987:3) understryks också arbetslagets roll som förebild för barnen ytterligare i det pedagogiska programmet. Att personalen och deras arbete i arbetslaget ska utgöra förebild och identifikationsobjekt för barnen när det gäller bemötande, beslutsfattande, konfliktösning och ansvarsfördelning har enligt Pedagogiskt program för förskolan (Socialstyrelsen, 1987:3) sin grund i Socialtjänstlagens (SoL) första paragraf som anger den ideologi, människosyn och samhällssyn som ska råda.

Ansvar i relation till professionsbaserad kunskap

Under 1990-talet förändrades talet om ett gemensamt arbetslagsansvar baserat på individuell kunskap och kompetens mot ett ansvar baserat på professionsbaserad kunskap och krav på pedagogisk kvalitet. Ett led i denna förändring var att det i januari 1995 infördes en ny bestämmelse i Socialtjänstlagen (1980:620, § 13b) som rörde förskolepersonalens utbildning ”det skall finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barns behov av omsorg och god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses...”. Det var också med referens till denna lagändring som Barnomsorg- och skolkommittén [BOSK] i utredningen *Växa i lärande* (SOU 1997:21) föreslog en förändring av skollagens 2:a kap, § 3 (SFS 1985:1100) som innebar en vidgning av undervisningsbegreppet och att förskollärare och fritidspedagoger skulle

5 I det Pedagogiska programmet (Socialstyrelsen, 1987:3) beskrivs den teoretiska kunskapen ha två huvuduppgifter, att vara ett redskap för att tolka, dra slutsatser och välja handlingsalternativ respektive att vara ett kommunikationsinstrument för att kunna presentera gjorda tolkningar och val av handlingsalternativ för föräldrar, politiker och skolpersonal.

användas i undervisningen i det offentliga skolväsendet där förskoleklassen och fritidshemsverksamheten skulle ingå. Som ett tilläggsuppdrag till betänkandet *Växa i lärande. Förslag till läroplan för barn och unga 6-16 år* (SOU 1997:21) fick BOSK i uppdrag att även utarbeta ett förslag till måldokument för den pedagogiska verksamheten i förskolan och göra en översyn av skollagen utifrån kraven på integration mellan förskola, skola och skolbarnsomsorg.

Förskollärarens ansvar och autonomi kom att betonas alltmer och i betänkandet *Att erövra omvärlden* (SOU 1997:157), som föregick inrättandet av Lpfö 98 (Utbildningsdepartementet, 1998), betonades förskollärarens ansvar för den pedagogiska verksamheten i relation till yrkesgruppens professionsbaserade kunskap. I texten presenterades krav på att förskollärarna skulle få ett särskilt ansvar för den pedagogiska verksamheten och att detta explicit skulle skrivas fram i den kommande läroplanen. Detta krav skrevs också tydligt fram i förslaget till läroplan i betänkandet. I förslaget tydliggörs både ett gemensamt ansvar som gäller "alla som arbetar i förskolan" och förskollärarens specifika ansvar för att läroplanen följs. De ansvarsområden som relaterades till förskolläraren i läroplansförslaget rörde normer och värden, utveckling och lärande, barns inflytande, samverkan med föräldrar och med andra skolformer. Däremot när det kommer till beskrivningen av det praktiska genomförandet, så är ansvarsfördelningen betydligt tydligare relaterad till den professionsbaserade kunskapen än arbetsfördelningen.

I praktiken kommer dock arbetslaget dvs. förskollärare och barnskötare att tillsammans planera och genomföra det pedagogiska arbetet mot de uppställda målen. (SOU 1997:157, del II, 5:te kap, s. 134)

Förslaget att förskollärarnas ansvar skulle specificeras i läroplanen väckte dock kritik från barnskötarnas fackliga organisation. Detta ledde till att förskollärarens ansvar både i efterföljande proposition (Prop.1997/98:93) och riksdagsbeslut samt i Lpfö 98 (Utbildningsdepartementet, 1998), kom att skrivas fram som ett arbetslagsansvar, det vill säga på samma sätt som i *Barnstugeutredningen* (SOU 1972:26, 1972:27) och det *Pedagogiska programmet* (Socialstyrelsen, 1987:3). Detta motiverades med att det i förskolan fanns en lång tradition av "arbete i arbetslag med olika yrkesgrupper" och att förskollärare och barnskötare under årens lopp "i samverkan utvecklat sina yrkesidentiteter, vilket lett till en fruktbar utveckling av förskolans verksamhet" (Prop. 1997/98:93, s. 18).

Beslutet att inte skriva fram förskollärarens ansvar som ett specifikt ansvar i läroplanen innebar att det även fortsatt kom att råda en oklarhet kring vad som förväntades av förskollärare som yrkesgrupp (jfr Nyberg, 2008).

Däremot definierades vad som avsågs med begreppet arbetslag i denna text, "med arbetslag avses den personalgrupp som har det pedagogiska ansvaret för en viss grupp barn" (Utbildningsdepartementet, 1998, s. 4). Liksom i tidigare texter betonas också att "det skall finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnens behov av omsorg och en god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses" (Utbildningsdepartementet, 1998, s. 5). Hit hör också att personalen ska vara "välutbildad", men vad som avses med välutbildad preciseras inte. Därutöver betonas liksom i tidigare texter att det är arbetslagets ansvar att förskolan tillämpar ett demokratiskt arbetssätt.

Så som ansvarsdiskursen är framskriven i Lpfö 98 speglar den å ena sidan en försvagning av förskollärares autonomi genom ett ökat föräldrainflytande. Å andra sidan stärks autonomin dels genom att förskolepersonalen åläggs ansvar för att avgöra hur läroplansmålen på bästa sätt kan nås, det vill säga genom övergången från regel- till mål- och resultatstyrning, till skillnad från de detaljerade anvisningarna i Socialstyrelsens arbetsplaner (jfr Berntsson, 1999). Dels genom ändringen av skollagen (SFS 1985:1100) 1998 som innebar att förskollärare fick rätt att undervisa i skolan (förskoleklassen). Här gjordes alltså från statligt håll en diskursiv markering av förskollärarens yrkeskunskap och kompetens gentemot andra yrkesgrupper. Denna diskursiva markering fortsatte under början av 2000-talet då förskollärarens ansvar lyftes fram som ett sätt att öka förskoleverksamhetens kvalitet och i en förlängning bidra till förbättrade resultat i skolan samt ökad nationell konkurrenskraft och ekonomisk tillväxt (prop. 2004/05:11; Skolverket, 2005). I 2010-års skollag (SFS 2010:800, 2:a kap, § 13) uttrycks detta i termer av krav på legitimation för att få bedriva undervisning samtidigt som det av 2:a kap, §14 framgår att det i undervisningen i förskolan, och fritidshemmet, får "finnas annan personal med sådan utbildning eller erfarenhet att elevernas eller barnens utveckling och lärande främjas". Däremot är det bara den legitimerade förskolläraren som beskrivs ha "ansvar för den undervisning som han eller hon bedriver" (SFS 2010:800, 2:a kap, § 15). Utifrån Svenssons (2011) sätt att beskriva en profession så handlar det om ett delvis legitimerat ansvar.

Sammanfattningsvis kan sägas att diskursen om förskollärarens ansvar, från sekelskiftet fram till 1930-talet, i huvudsak ägdes av förskollärarna som yrkeskår. Därefter har olika aktörer, och då främst staten, kommit att blanda sig i diskursen. Från 1970-talet och framåt har det huvudsakligen varit staten som dominerat, vilket inneburit en försvagning av yrkeskårens makt över yrkets ansvarsområden och definitioner. Över tid syns också en förändring i omfattning av förskollärarens ansvar, från att ha beskrivits vara den som skulle ha det övergripande ansvaret till att från 1970-talet och framåt handla om att vara en i arbetslaget och ha ett gemensamt ansvar för det arbete som genomförs där. Ur sättet att beskriva ansvar över tid framträder en diskursiv

bild av en yrkeskår som ibland och ibland inte, utifrån sin yrkeskunskap, betraktas kunna göra rimliga bedömningar av konsekvenserna av olika arbets- och förhållningssätt i förskolans pedagogiska verksamhet (jfr Lundquist, 2010). I kommande avsnitt presenteras hur diskursen om förskollärarens ansvar förändras i samband med revideringen av förskolans läroplan 2010.

Diskursen om förskollärarens ansvar 2010

I samband med revideringen av skollagen (SFS 2010:800) och förskolans läroplan (Skolverket, 2010) gjordes flera diskursiva ändringar och tillägg i syfte att höja förskolans pedagogiska kvalitet. Dessa ändringar rör dels förskolans uppdrag och dels olika yrkeskategoriers ansvarsområden. Den diskursiva förändringen av förskolans uppdrag relaterades till barns lärande och det innehåll som ska läras medan den motsvarande förändringen i relation till ansvar handlar om ett explicitgörande och förtydligande av förskolechefens och förskollärarens ansvar och uppdrag, samt ett delvis förtydligat men också reducerat ansvar och uppdrag för arbetslaget.

Ansvar utifrån organisationsstruktur och formell utbildning

De diskursiva förändringarna relaterade till ansvar rör å ena sidan en organisationsförändring från en tidigare platt organisationsstruktur där arbetslaget gemensamt ansvarar för och genomför den pedagogiska verksamheten (SOU 1972:26, 27; Utbildningsdepartementet, 1998), mot en mer hierarkisk struktur där förskollärarens ansvar överordnas arbetslagets. I tidigare policytexter (Pedagogiskt program, 1987:3; SOU 1972:26; Utbildningsdepartementet, 1998), har den platta organisationsstrukturen motiverats utifrån förskolans demokratiska uppdrag. För personalens del handlade det om att vara förebilder för barnen genom sitt sätt att samarbeta, fatta beslut, lösa konflikter samt fördela ansvar och arbetsuppgifter. Å andra sidan framträder en diskursiv förändring i sättet att beskriva ansvar i relation till olika befattningshavare och den kunskap och kompetens som är relaterad till dessa befattningar. Det är till exempel först i den reviderade upplagan av förskolans läroplan (Skolverket, 2010) som förskolechefens ansvar skrivs fram⁶. Detta ansvar handlar om ett övergripande ansvar för kvalitet och för "ledning och samordning" av den pedagogiska verksamheten inom

6 I Lpfö 98 (Utbildningsdepartementet, 1998) är inte förskolechefens ansvar eller uppdrag beskrivet, men det är däremot framskrivet i förslaget till läroplan i betänkandet *Att erövra omvärlden* (SOU 1997:157). Enligt skollagens (2010:800, rev 2010) 2:a kap, § 11 krävs det för anställning som förskolechef att personen "genom utbildning och erfarenhet har pedagogisk insikt".

förskoleenheten samt att ” verksamheten bedrivs i enlighet med målen i läroplanen och uppdraget i dess helhet” (Skolverket, 2010, s. 16).

Med uppdelningen av ansvar mellan förskolläraren och arbetslaget görs också en uppdelning av ansvar med utgångspunkt i olika yrkeskategoriers kunskap utifrån formell utbildningsbakgrund. För förskollärarnas del, framträder ansvaret i termer av att ha ett övergripande ansvar för att den pedagogiska verksamheten på den egna avdelningen i enlighet med läroplansmålen, medan arbetslagets gemensamma ansvar framträder som ett ansvar som rör genomförandet av den pedagogiska verksamheten på den egna avdelningen (Skolverket, 2010).

Detta sätt att beskriva ansvar kan relateras Göhl Muigais (2004) beskrivning med referens till Aristoteles, där en person som utifrån sin kunskap, i det här fallet yrkeskunskap, kan göra rimliga bedömningar av konsekvenserna av olika (handlingar) arbets- och förhållningssätt och därmed också ska vara ansvarig för dessa. Den förändring som framträder vid en jämförelse av innehållet i 1998- och 2010-års läroplan är att det i den tidigare texten ställdes krav på att personalen ska vara ”välutbildad”⁷ för att läroplansmålen ska uppfyllas (Skolverket, 1998), medan det i den senare texten handlar om krav på förskolläraryrket. Att det är förskolläraryrket som avses framgår av följande skrivning ”förskollärare ska ansvara för” (Skolverket, 2010, s. 11). Även av skollagen (2010:800) framgår kraven på förskolläraryrket, t ex i skollagens 2:a kap, § 13 står att ”endast den som har legitimation som lärare eller förskollärare och är behörig för viss undervisning får bedriva undervisningen” i skolväsendet och av § 15 framgår att ”en legitimerad lärare eller förskollärare har ansvar för den undervisning som han eller hon bedriver”.

I den diskurs som beskriver förskollärarens ansvar ligger både en syn på vad förskolläraren utifrån sin yrkeskunskap kan och ska ansvara för, vad det är för kunskap och kompetens som ses som relaterad till förskolläraryrket och vad det krävs för att kunna ta ansvar för den pedagogiska verksamheten. Men samtidigt som förskolläraren i texten har ett eget ansvar, är hon eller han också en i arbetslaget och ska tillsammans med de andra i arbetslaget ansvara för genomförandet av den pedagogiska verksamheten. Detta skiljer sig från formuleringarna i 1998-års läroplan (Utbildningsdepartementet, 1998) där arbetslaget beskrivs ha ett gemensamt och delat ansvar för att planera och genomföra den pedagogiska verksamheten oberoende av utbildningsbakgrund. Ytterligare en diskursiv förändring är att förskollärare

7 I Barnstugeutredningen (SOU 1972:27, s. 40) var kraven på specifik yrkesutbildning mera uttalade här förordas att alla som arbetar i förskolan ska ha en ”adekvat yrkesutbildning”, till exempel förskolläraryrket eller barnskötarutbildning. Utredningen föreslog också kontinuerlig kompetensutveckling av all personal.

är den enda yrkesbeteckning, utöver förskolechef, som används för de personalkategorier som arbetar i den pedagogiska verksamheten, liksom i tidigare policytexter används benämningar som personal och vuxna även i den reviderade läroplanen för övrig personal men också för förskollärare.

Omfördelning av ansvar från arbetslaget till förskolläraren

När det gäller förskollärarens förtydligade ansvar så visar en jämförelse mellan den läroplan som började gälla 1998 (Utbildningsdepartementet, 1998) och den reviderade upplagan av densamma (Skolverket, 2010) både att det tillkommit nya riktlinjer och att tidigare riktlinjer flyttats från ett arbetslagsansvar till förskolläraren. De nya riktlinjerna rör områdena *normer och värden, barns utveckling och lärande, barns delaktighet och inflytande, samverkan mellan förskola och hem samt samverkan med förskoleklass, skolan och fritidshemmet*. Därutöver har ett område tillkommit, både för förskollärare och arbetslag, nämligen ”*uppföljning, utvärdering och utveckling*” av det pedagogiska arbetet.

På områdena *normer och värden, barns utveckling och lärande* samt *samverkan mellan förskola och hem* visar en jämförelse av Lpfö 98 och Lpfö 98/10 att det skett en förflyttning av ansvar från arbetslaget till förskolläraren. Ett exempel på detta, när det gäller riktlinjer relaterade till området *normer och värden*, är att skrivningen ”att det utvecklas normer för arbetet och samvaron i den egna barngruppen” (Utbildningsdepartementet, 1998, s. 12) flyttats från ett ”arbetslags-” till ett förskollärarymsvar (Skolverket, 2010, s. 8).

Den största förändringen har gjorts när det gäller området *utveckling och lärande*. Här har alla de punkter som är framskrivna som ett arbetslagsansvar i Lpfö 98 (Utbildningsdepartementet, 1998, s. 13-14), mer eller mindre ordagrant överförs till ett förskollärarymsvar i Lpfö 98/10 (Skolverket, 2010). Ordagrant överförda målformuleringar är:

- Förskollärare ska ansvara för att arbetet i barngruppen genomförs så att barnen:
 - stimuleras att använda hela sin förmåga,
 - upplever att det är roligt och meningsfullt att lära sig nya saker,
 - ställs inför nya utmaningar som stimulerar lusten att erövra nya färdigheter, erfarenheter och kunskaper,
 - får stöd och stimulans i sin sociala utveckling,
 - ges goda förutsättningar att bygga upp goda relationer och känna sig trygga i gruppen,
 - få stöd och stimulans i sin motoriska utveckling och
 - erbjuds en god omsorg och en väl avvägd dagsrytm”
- (Skolverket, 2010, s. 11)

Relaterat till detta område finns också formuleringar som till en del skiljer sig från de tidigare men som numera är beskrivna som ett förskolläraryrke. Hit hör till exempel förskollärares ansvar för att det "ges förutsättningar för utveckling och lärande" (Skolverket, 2010) medan det var arbetslagets uppgift i 1998-års läroplan att ansvara för att arbetet genomfördes så att barnen "utvecklas efter sina förutsättningar". Därutöver finns det också skrivningar inom området lärande och utveckling som är relaterade till språk-, kommunikations- och matematisk utveckling. Förarbetslagets delgällande ansvar i Lpfö 98 att barn skulle "få stöd och stimulans i sin språk- och kommunikationsutveckling" samt att "stimulera barns nyfikenhet och begynnande förståelse av skriftspråk och matematik" medan detta beskrivs som ett förskolläraryrke i Lpfö 98/10 (Skolverket, 2010, s. 11). Detta ansvar är beskrivet i termer av att arbetet i barngruppen genomförs så att barnen "stimuleras och utmanas i sin språk- och kommunikationsutveckling" samt "stimuleras och utmanas i sin matematiska utveckling". Motsvarande ansvar för arbetslaget i Lpfö 98/10 (Skolverket, 2010, s. 11) handlar om att "utmana barns nyfikenhet och begynnande förståelse för språk och kommunikation samt för matematik".

Ett område som tidigare beskrevs i termer av miljöförståelse ligger i den reviderade upplagan kvar på arbetslaget medan det i den reviderade upplagan också tillkommit formuleringar kring naturvetenskap och teknik både som ett förskolläraryrke och ett arbetslagsansvar. Förskollärares ansvar handlar om att barnen "stimuleras och utmanas i sitt intresse för naturvetenskap och teknik" medan det ligger på arbetslaget att "utmana barns nyfikenhet och begynnande förståelse för /.../ naturvetenskap och teknik" samt att "ge barn möjlighet att förstå hur egna handlingar kan påverka miljön" (Skolverket, 2010, s. 11).

Även inom området *förskola och hem* har det gjorts en ordagrann överflyttning av riktlinjer. Exempel på detta är att förskolläraren enligt den reviderade läroplanen (Skolverket, 2010, s. 13) ska ansvara för: "att varje barn tillsammans med sina föräldrar får en god introduktion i förskolan", vilket i Lpfö 98 var ett arbetslagsansvar. Några skrivningar inom detta område som rör föräldrars möjlighet till delaktighet och inflytande är nästan ordagrant överflyttade.

Därutöver har det ansvar som rört barns ansvarstagande, inflytande och att respektera barns uppfattningar och åsikter som i Lpfö 98 som gällt alla personalkategorier reducerats till att enbart beskrivas som ett arbetslagsansvar i Lpfö 98/10, det vill säga "Arbetslaget ska verka för att det enskilda barnet utvecklar förmåga och vilja att ta ansvar och utöva inflytande i förskolan" samt "verka för att varje barns uppfattningar och åsikter respekteras" (Skolverket, 2010, s. 12).

Spår av tidigare förslag till ansvarsstruktur

Det sätt på vilket förskollärarens ansvar är framskrivet i den reviderade läroplanen (Skolverket, 2010) är i stora delar identiskt med innehållet i det förslag till läroplan som lades fram av Barnomsorg och skolakommittén i 1997 års betänkande *Att erövra omvärlden* (SOU 1997:157). I båda texterna särskiljs- och explicitgörs förskolechefens, förskollärarens och ”alla som arbetar på förskolan” respektive arbetslagets ansvar. En jämförelse visar också att huvuddelen av de mål som rör normer och värden, utveckling och lärande samt samverkan mellan förskola och hem skrevs fram som ett förskolläraransvar redan i Barnomsorg och skolakommitténs förslag. I flera fall har dessa mål exakt samma formulering och i andra har det gjorts en mindre begreppsförändring som exempelvis från ”utvecklas efter sina förutsättningar” (SOU 1997:157) till ”ges förutsättningar” (Skolverket, 2010), det vill säga förändringar som snarast kan relateras till en förändring i sättet att se på barn. Sammantaget var det de riktlinjer som föreslogs vara förskollärarens ansvar inom dessa områden något fler i betänkandet än nuvarande riktlinjer i den reviderade läroplanen. Men i den reviderade läroplanen har det också lagts till flera formuleringar som rör förskollärarens ansvar när det gäller området ”uppföljning, utvärdering och utveckling” som inte fanns med som ett område i kommitténs förslag.

I den reviderade upplagan av förskolans läroplan finns alltså tydliga spår av den diskurs som skrevs fram i Barnomsorg och skolakommitténs förslag. Även när det gäller skrivningarna om arbetslaget (det som tidigare benämndes alla som arbetar i förskolan) och för förskolechefen finns flera likheter. Med andra ord bygger texten i den reviderade upplagan av Läroplan för förskolan till stora delar på den text som lades fram i förslaget till läroplan av Barnomsorg och skolakommittén 1997. Men det var först 12 år senare, i samband med 2010-års läroplansrevidering, som denna ansvarsdiskurs explicitgjordes i förskolans läroplan och därmed också förväntades implementeras i förskoleverksamheten.

Begreppsanvändning i relation till ansvar

Den begreppsanalys som har genomförts här visar på tydliga skillnader i begreppsanvändning i relation till ansvar för olika befattningshavare. För förskolechefens ansvar används begrepp som *upprätta*, *planera*, *genomföra*, *följa upp*, *utvärdera*, *utformas*, *utvecklats*, *erbjuda*, det vill säga begrepp som också speglar det övergripande kvalitetsansvar som enligt den reviderade läroplanen ingår i förskolechefens ansvar och uppdrag. En jämförelse av de begrepp som används i beskrivningarna av förskolechefens ansvar respektive de som används för förskollärarens och arbetslagets skiljer sig åt på så sätt

att det förstnämnda rör en verksamhetsövergripande nivå medan de senare beskriver ansvar på en mera verksamhetsnära nivå.

Begreppsanvändningen skiljer sig också åt i beskrivningarna av förskollärarens och arbetslagets ansvar. De begrepp som används för att beskriva förskollärarens ansvar kan sägas vara relaterat till ett övergripande ansvar för den pedagogiska verksamheten medan arbetslagets ansvar handlar om det praktiska genomförandet. För förskollärarens del används begrepp som pekar på ett ansvar för att något görs, det vill säga att arbetet bedrivs i linje med förskolans uppdrag. Här används begrepp som ansvar för att varje/alla barn *får, ges, upplever, ställs inför, får stöd och stimulans, utmanas och erbjuds*. Begreppsanvändningen för arbetslagets ansvar rör det konkreta genomförandet av detta uppdrag. Exempel på begrepp som används här är *visa, medverka till, stimulera, lyfta fram och problematisera, göra barn uppmärksamma, uppmärksamma och hjälpa, ta vara på, stärka, ge stimulans och särskilt stöd, utmana, ge barn möjlighet att: utveckla, förstå eller lära känna eller förbereda*.

Skillnaderna i begreppsanvändning när det gäller förskollärarens respektive arbetslagets ansvar återfinns inom alla de områden som specificeras i läroplanen: *normer och värden, utveckling och lärande, barns inflytande, förskola och hem samt uppföljning, utvärdering och utveckling*. De begrepp som används ger också en indikation på vad det är för typ av kunskap eller kompetens som relateras till förskollärarens respektive arbetslagets ansvar. Sättet att skriva fram förskollärarens respektive arbetslagets ansvar skiljer sig åt mellan de olika områdena, följande exempel illustrerar den skillnad som framträtt i samband med analysen.

Av ett exempel från området *normer och värden* framgår att förskolläraren har ansvaret för att alla/varje barn *får uppleva* respekt för egna behov, *att förskolan tillämpar* ett demokratiskt förhållningssätt, *att det utvecklas* normer för arbetet och samvaron i barngruppen, det vill säga ett övergripande ansvar för att se till att verksamheten bedrivs i linje med de grundläggande värderingar som uttrycks i läroplanen. Samtidigt, det ansvar som skrivs fram som ett gemensamt arbetslagsansvar handlar om att ansvara för att praktisera detta, genom att *tillämpa* ett respektfullt förhållningssätt och *medverka* till att ett demokratiskt klimat utvecklas.

Av ett annat exempel från området *utveckling och lärande*, framgår att det är förskollärarens ansvar att arbetet genomförs så att barn *ges* (goda) förutsättningar för utveckling och lärande, *upplever* att det är roligt och meningsfullt att lära och ställs inför nya utmaningar, medan detta för arbetslagets del motsvaras av att *samarbeta* för att erbjuda en god miljö för utveckling, lek och lärande”, *ta vara på* barns vetgirighet, vilja och lust att lära” och att särskilt *uppmärksamma och hjälpa* de barn som av olika skäl behöver stöd

i sin utveckling. Ett exempel från området *barns inflytande* visar att det är förskollärarens ansvar "att alla barn *får* ett reellt inflytande", medan arbetslaget har ansvar för att *verka för* att barn utvecklar förmåga och vilja till ansvars-tagande, att barns uppfattningar och åsikter respekteras och att de *förbereds* för delaktighet och ansvar i ett demokratiskt samhälle.

Av ett exempel från området *uppföljning, utvärdering och utveckling* framgår att ansvaret för förskollärarens del handlar om *att* ansvara för vad dokumentation, uppföljning, utvärdering och analys ska omfatta och att verksamheten som helhet följs upp och utvärderas mot läroplansmålen. Detta ska ställas emot arbetslagets ansvar för att kontinuerligt och systematiskt *dokumentera, följa upp och analysera* varje barns utveckling och lärande och *utvärdera* hur förskolan tillgodoser möjligheterna till utveckling och lärande i relation till läroplanens mål och intentioner.

I samband med begreppsanalysen väcktes också frågan om huruvida de begrepp som användes i beskrivningarna av förskollärarens respektive arbetslagets ansvar kan relateras till olika typer av kunskap. Sammantaget visar en närmare analys av dessa begrepp att det ansvar som är relaterat till förskolläraren respektive arbetslaget kan beskrivas handla om en generell respektive en praktikinära och situationsanpassad vardagskunskap. Kunskapsteoretiskt kan den diskursiva skillnad som framträder i relation till förskollärarens respektive arbetslagets ansvar liknas vid den vertikala respektive horisontella typ av kunskap som Bernstein (2000) i det första fallet beskriver som teoretisk och abstrakt och i det andra fallet som vardaglig och kontextbunden. I diskursen om förskollärarens ansvar ligger då en förväntan på att förskollärare i sin profession besitter både vertikal och horisontell kunskap eftersom hon/han både har ansvar som förskollärare och som en i arbetslaget.

DISKUSSION

De diskursiva förändringar som framträtt i denna analys av förskollärarens ansvar kan i mycket grova drag beskrivas i termer av en förändring från ett av yrkeskåren självpåtaget till ett av staten pålagt och delvis legitimerat ansvar. Tidsmässigt kan förändringarna relateras till fyra olika tidsperioder. Det självpåtagna ansvaret förknippas med den period under tidigt 1900-tal då det var förskollärarkåren som "ägde" diskursen. Från 1930-talet tillkom inlägg från olika aktörer och det var också vid denna tid statliga yttranden började utgöra en del av den diskurs som över tid kom att bli alltmer framträdande. Från 1970-talet och framåt dominerade den statliga diskurs, som kom till uttryck genom de explicita direktiv om ansvarsfördelning i förskolan som bland annat skrevs fram i utrednings- och programtexter, råd och anvisningar och senare även i förskolans läroplan. Under denna period betonades att ansvaret skulle delas lika

mellan de olika yrkeskategorierna i arbetslaget. Under 1990-talet initierades en diskursiv förändring i samband Barnomsorg- och skolakommitténs (1997) utarbetande av förslag till läroplan för förskolan. I förslaget höjdes röster för att förskolläraren, med utgångspunkt i sin profession, skulle ha ett större ansvar för förskolans pedagogiska verksamhet. Denna förändring fick dock inte genomslag i 1998- års läroplan (Utbildningsdepartementet, 1998) utan först 12 år senare i samband med 2010-års läroplansrevidering (Skolverket, 2010). I 2010-års läroplanstext, liksom i skollagen (SFS 2010:800), lades just ett större ansvar på förskolläraren som enskild yrkesutövare. Relaterat till Johanssons (1998) beskrivning av ansvar som pålagt en person och som något som kan uppnås genom yttre kontroll i form av lagar och förordningar, i det här fallet skollag och läroplan, kan förskollärarens ansvar beskrivas som pålagt och delvis legitimerat. Att det är delvis legitimerat grundas å ena sidan på att förskollärare trots kravet på legitimation inte har ensamrätt att undervisa i förskolan (jfr Svensson, 2011) och å andra sidan på den starka statliga styrningen av professionen och kunskapsbasen.

Med utgångspunkt i den förändrade ansvarsstrukturen i förskolans läroplan, Lpfö 98 respektive dess reviderade upplaga Lpfö 98/10, blir det viktigt att både sätta de förändringar som skett över tid i ett sammanhang och att lyfta fram och belysa dess eventuella konsekvenser. Sett i ett större sammanhang kan förändringen av ansvarsstrukturen relateras till den pågående generella samhällseliga tendens som Svensson (2011) beskriver som handlar om att lägga ett större ansvar på enskilda yrkesutövare. Förskollärarens ansvar kan då med hjälp av Lundquists (2010) begrepp kollektivansvarighetslinjen och personansvarighetslinjen sägas handla om en diskursiv förändring från ett kollektivt till ett i allt högre grad personligt ansvar. Att det handlar om ett ansvar relaterat till personansvarighetslinjen framgår också tydligt av skrivningen i skollagen där det tydliggörs att förskolläraren har "ansvar för den undervisning som han eller hon bedriver" (SFS 2010:800, 2:a kap, § 15). Parallellt med personansvarighetslinjen existerar fortfarande också det kollektiva ansvaret för arbetslaget och dess deltagare, som initierades i samband med Barnstugeutredningen på 1970-talet.

En konsekvens för förskolläraren skulle enligt Lundquist (2010) resonemang då kunna vara att hon eller han som enskild yrkesutövare både har ansvar för sina handlingar men också för en eventuell brist på handling. Detta kan relateras till den utvärderingstrategi, som Svensson (2011) beskriver som statens sätt att i allt större utsträckning kontrollera de professionellas expertis genom utvärderingar, vilket också framträder tydligt i både skollag och 2010-års läroplan. Å ena sidan har förskollärare getts ett större ansvar för att den pedagogiska verksamheten genomförs i överensstämmelse med läroplansmålen, samtidigt som den statliga diskursen också inne fattar en

starkare kontroll genom skolverkets och/eller skolinspektionens granskningar samt i form av egenkontroll. Ett exempel på det senare är de krav som uttrycks i Lpfö 98/10 inom området ”*uppföljning, utvärdering och utveckling*”, av vilket det framgår att det är förskollärarens ansvar att möjliggöra utvärdering av verksamheten i enlighet med läroplansmålen. Sammantaget omfattar diskursen alltså både den typ av ansvarsutkrävande som Svensson (2011) menar handlar om att utkräva ansvar genom utvärderingar under arbetets gång och/eller i efterhand genom granskning eller inspektion.

Med utgångspunkt i att Ahlbäck Öberg (2010) framhåller att ansvar inte kan utkrävas i samma utsträckning inom ramen för ett kollektivt ansvar, i det här fallet ett arbetslagsansvar, väcks frågor om huruvida förskollärarens ansvar totalt sett har förändrats. Sett till sättet skriva fram förskollärarens ansvar i Lpfö 98/10 jämfört med hur detta beskrivits i tidigare texter så framträder å ena sidan en ideologisk förändring som handlar om en förskjutning från ett sätt att se på ansvar som grundat på en demokratisk utgångspunkt till en förmåga till ansvar och ansvarstagande som relaterad till en vetenskapligt grundad professionsutbildning. Å andra sidan kan de diskursiva förändringar som framträder kring förskollärarens ansvar också relateras till trenden av statlig styrning inom utbildningsområdet, som under den senaste 20-årsperioden har gått från regel-, till mål- och resultatstyrning. Enligt Montin och Granberg (2013) har denna förändring inte lett till att styrningen minskat i omfattning, vilket i sin tur bekräftas av trenden att i höge grad utöva en starkare förvaltningsstyrning av läraryrket (jfr Svensson, 2011).

Samtidigt som de diskursiva förändringarna i Lpfö 98/10 ger en bild av att staten lämnat över ansvar till den enskilda förskolläraren så är det också viktigt att reflektera över och försöka förstå vad det är för typ av ansvar som delegeras. Den bild som framträder är att det rör sig om ett ansvar inom ramen för en ganska starkt statligt styrd pedagogisk diskurs, det vill säga genom nationell policytext sätter staten upp målen för verksamhetens diskursiva och sociala praktik. Det är inte ansvar i termer av att som professionell, eller som yrkeskår, vara fri att förhandla fram ansvar utan det verkar snarare handla om den form av yttre ansvar som enligt Johansson (1998) kan relateras till plikt då detta ansvar också utsätts för granskning och kontroll. Däremot visar diskursen på ett mer övergripande ansvar för förskolläraren jämfört med övrig personal i arbetslaget. Ett ansvar som rör det Fairclough (1995) beskriver som en diskursiv nivå, det vill säga ett ansvar för att tolka och ansvara för att den pedagogiska verksamheten bedrivs i linje med statens mål och intentioner. Medan arbetslagets ansvar reducerats till ett praktiskt genomförande.

I ett kunskapsteoretiskt perspektiv kan den av staten diskursivt förändrade ansvarsfördelningen relateras till Bernsteins (2000, 2003) begrepp vertikal respektive horisontell kunskapsdiskurs. Förskollärarens ansvar kan då beskrivas

som baserat på tillgången till vertikal kunskap, det vill säga en vetenskapligt grundad professionsdiskurs tillägnad genom en professionsutbildning. Den förändrade statliga diskursen kan ses som ett erkännande av förskollärares vetenskapligt grundade kunskap och kompetens samtidigt som tidigare studier (Aasen, 2010; Eriksson, 2014; Gustafsson & Mellgren, 2008) visat att arbetslagets arbete i praktiken i ringa omfattning fördelats utifrån en kunskaps- och professionsbaserad princip. Detta väcker dels frågor om vad den förändrade ansvarsdiskursen kommer att betyda i relation till statens intention att öka förskolans kvalitet genom att lyfta fram och stärka förskolläraryrket som profession. Dels frågor om, och i så fall vad som krävs för att förskolläraren ska få sin professionsbaserade kompetens erkänd och få ta det ansvar som beskrivs som förskollärarens uppdrag i förskolans pedagogiska praktik. Ytterligare en fråga tar sin utgångspunkt i den problematik som Beach och Bagley (2012) beskriver som relaterad till 2011-års lärarutbildningsförändring och dess utarmade av teoretiskt utbildningsinnehåll, frågan blir då om lärarutbildningen i tillräcklig utsträckning förbereder blivande förskollärare för att ta det ansvar som beskrivs i Lpfö 98/10?

Efterord och tack

Den studie som presenteras i artikeln är genomförd inom ramen för ett forskningsprojektet *Att tolka, konkretisera och leda: En studie av förskollärarens förändrade uppdrag* (721-2012-5615) som är finansierat av Vetenskapsrådet.

REFERENSER

- Aasen, W. (2010). Førskolelæreren som teamleder og samarbeidspartner - ledelsesdilemmaer i barnehagen. *Nordisk pedagogisk Tidskrift*, 4, 293-305.
- Ahlbäck Öberg, S. (2010). Att kontrollera förvaltningen: Framväxten av granskningssamhället. I B. Rothstein (red) *Politik som organisation: förvaltningspolitikens grundproblem*. (4. uppl.) Stockholm: SNS förlag.
- Barnomsorg- och skolakommittén (1997). *Att erövra omvärlden: förslag till läroplan för förskolan: slutbetänkande*. ([Ny tr.]). Stockholm: Fritze.
- Barnomsorg- och skolakommittén (1997). *Växa i lärande: förslag till läroplan för barn och unga 6-16 år: delbetänkande*. Stockholm: Fritze.
- Bauman, Z. (1996). *Postmodern etik*. Göteborg: Daidalos.
- Beach D. & Bagley C. (2012). The weakening role of education studies and the re-traditionalisation of Swedish teacher education. *Oxford Review of Education*, 38(3), 287-303.
- Befolkningskommissionen (1938). *Betänkande angående barnkrubbor och sommarkolonier m. m.* Stockholm: Nord. bokh.
- Bengtsson, H. (1995). *Förskolereformen: en studie i implementering av svensk välfärdspolitik 1985-1991*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Bernstein, B. (2000). *Pedagogy, symbolic control and identity: theory, research, critique*. (Rev. ed). Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers.
- Berntsson, P. (1999). Förskolans läroplan och förskolläraryrkets professionalisering. *Pedagogisk forskning i Sverige* 2, 198-211.
- Berntsson, P. (2000). Att osynliggöra kvinnors yrkeskompetens: om staten och förskollärarna. *Arbetsmarknad & arbetsliv*, 6(2), 113-124.
Hämtad http://nile.lub.lu.se/arbarch/aa/2000/aa2000_vol06_s113-124.pdf
- Berntsson, P. (2006). *Lärarförbundet, förskollärare och statushöjande strategier: ett könsperspektiv på professionalisering*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ds S1979:03. *Vissa kvalitetsfrågor i daghem och fritidshem samt principerna för statsbidragsgivning*. Stockholm: Liber förlag.
- Eriksson, A. (2014). Förskollärarens förtydligade ansvar – en balansgång mellan ett demokratiskt förhållningssätt och att utöva yrkeskunskap. *Nordic Early Childhood Education Research Journal*, 7(6), 1-17.

- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London: Longman.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: textual analysis for social research*. New York: Routledge.
- Folke-Fichtelius, M. (2008). *Förskolans formande: statlig reglering 1944-2008*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Gotvassli, K-Å. (2006). *Barnehager, organisation og ledelse*. (4., uppl.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Gustafsson, K. & Mellgren, E. (2008). *Yrkesroller i förskolan: en utvärderingsstudie av en fortbildning initierad av Kommunal och Lärarförbundet*. Göteborg: Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet.
- Göhl-Muigai, A. (2004). *Talet om ansvar i förskolans styrdokument 1945-1998: en textanalys*. Diss. Örebro: Örebro universitet.
- Holmlund, K. (1996). *Låt barnen komma till oss: förskollärarna och kampen om småbarnsinstitutionerna 1854-1968 [Elektronisk resurs]*. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Johansson, U. (1998). *Om ansvar – ansvarsföreställningar och deras betydelse i den organisatoriska verkligheten*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Kihlström, S. (1995). *Att vara förskollärare: om yrkets pedagogiska innebörder*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Kungliga Socialstyrelsen (1945). *Råd och anvisningar nr 27*.
- Lundquist, L. (2010). Etik i offentlig förvaltning. I B. Rothstein (red) *Politik som organisation: förvaltningspolitikens grundproblem*. (4. uppl.) (117-141). Stockholm: SNS förlag.
- Montin, S. & Granberg, M. (2013). *Moderna kommuner*. (4., [aktualiserad] uppl.) Stockholm: Liber.
- Nyberg, B. (2008). *Förskollärarkårens professionaliseringssträvanden 1960 – 2005 ur ett fackligt perspektiv [Elektronisk resurs]*. Lic.-avh. Umeå: Umeå universitet.
- O'Sullivan, J. (2009). *Leadership skills in the early years. Making a difference!* London: Network Continuum.
- Pedagogiskt program för förskolan*. (1987). Stockholm: Kundtjänst, Allmänna förlag.

- Prop. 1973:136. Kungl. Maj:ts proposition om förskoleverksamhetens utbyggnad och organisation. Stockholm: Stockholms slott.
- Prop. 1997/98:93: Läroplan för förskolan.
Hämtad <http://www.regeringen.se>
- Rodd, J. (2006). *Leadership in early childhood*. (3., uppl.) Maidenhead, Berkshire: Open University Press.
- SFS 1985:1100. Skollag. Hämtad <http://www.riksdagen.se>
- SFS 2010:800. Skollagen. Hämtad <http://www.riksdagen.se>
- Sheridan, S. (2011). Uppdrag med särskilt ansvar. *Förskoletidningen* (4), 6-12.
- Socialstyrelsen (1959). *Råd och anvisningar nr 114/1959*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (1963). *Råd och anvisningar nr 163/1963*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (1965). *Råd och anvisningar nr 184/1965*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (1982). *Utvecklingsplan för förskolan 1982, rapport till regeringen*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialtjänstlagen (1980:620).
- SOU 1951: 15 *Daghem och förskolor*. Betänkande av 1946 års kommitté för den halvöppna barnvården. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU 1972:26. *Förskolan del 1. Betänkande avgivet av 1968 års barnstugeutredning*. Statens offentliga utredningar, Socialdepartementet. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- SOU 1972:27. *Förskolan del 2. Betänkande avgivet av 1968 års barnstugeutredning*. Statens offentliga utredningar, Socialdepartementet. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- SOU 1997:21. *Växa i lärande: förslag till läroplan för barn och unga 6-16 år*. Stockholm: Fritze.
- SOU 1997:157. *Att erövra omvärlden: förslag till läroplan för förskolan: slutbetänkande*. Stockholm: Fritze.
- Styf, M. (2012). *Pedagogisk ledning för en pedagogisk verksamhet?: om den kommunala förskolans ledningsstruktur [Elektronisk resurs]*. Diss. Umeå: Umeå universitet.

- Svensson, L.G. (2011). Profession, organisation, kollegialitet och ansvar. *Socialvetenskaplig tidskrift* (4), 301-319.
- Svenska Fröbelförbundets tidskrift 1918ff.
- Utbildningsdepartementet (1998). *Läroplan för förskolan: Lpfö 98*. Stockholm: Utbildningsdep., Regeringskansliet.
- Skolverket (2010). *Läroplan för förskolan Lpfö 98*. (2., rev. uppl.) Stockholm: Skolverket.
- Söderström, Å. (2006). *"Att göra sina uppgifter, vara tyst och lämna in i tid": om elevansvar i det högmoderna samhället*. Diss. Karlstad: Karlstads universitet.
- Vassenden, A., Thygesen, J., Brosvik Bayer, S., Alvestad, M. & Abrahamsen, G. (2011). *Barnehagens organisering og strukturelle faktorerers betydning for kvalitet. Rapport IRIS - 2011/029*. Hämtad http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Rapporter/IRIS_rapport.pdf